

תאזנים

מוזנאים - مجلة أدبية

MOZNAIM

דו-ירחון אגודת הסופרים העברים במדינת ישראל

עורכת: ציפי שחרור

מועצת מערכת: יו"ר - יערה בן-דוד, פרופ' חגית הלפרין, פרופ' שמאל מורה, ד"ר דורית זילברמן, אלי רוה, מנחם מ' פאלק, ד"ר לימור שריר-שרייבמן

גיליון מס' 4 • כרך פ"ג (שנה 81)
תשרי תש"ע • September 2009

Literary Journal - published by The Hebrew Writers Association in Israel.
Edited by Tsipi Sharoor
P.O.B. 7111, Tel Aviv 61070, Israel • E-mail: moznaim@bezeqint.net

יצא לאור על-ידי אגודת הסופרים העברים במדינת ישראל (ע"ר)
בסיוע משרד המדע התרבות והספורט

כתובת מערכת ומינהלה:

בית הסופר על-שם ש. טשרניחובסקי
רח' קפלן 6, ת"ד 7111, תל-אביב 61070
טל' 03-6953256/7, פקס' 03-6919681

דואר אלקטרוני: aguda-sofrim@bezeqint.net
אתר אינטרנט: www.hebrew-writers.org

סדר והפקה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ
שד' רוטשילד 109, תל-אביב 65271, טל' 03-6850980

לכל חברי אגודת הסופרים העברים

שגא אכא ויאקיריכא שגא גא"ס

שגא השראא וילזירה

שגא אורה ואגאקה כדגש

ואל כא דוג ישראל שגא אאק ואשגא גרזוגי

מנכ"ל האגודה, עובדי מכון "גזנים",
"מערכת מאזנים" וכל צוות בית הסופר

ציפי שחרור: דבר העורכת	(עטיפה קדמית פנימית)
שי הודן: על הפעטה של האלימות המרחבית	בספרות הישראלית (מאמר)
2	דבורה סתו: מאוצרות גזנים -
8	אביגור המאירי היצר, העורך, המו"ל והקורא (גזנים)
9	דאק פרוב: סתו / העונה הקפה / הזר / לקי חפה / שיר (תרגום)
10	חגית גוזמן: אפריל (סיפור)
12	ד"ר אביבה קרינסקי: שיה בין יצירות (מאמר)
14	מיכלה למדן: (שירה)
15	מיכל הודן: אורי-צבי גרינברג: הקפרן (גרפולוגיה)
15	ד"ר עדה מנדלסון-מעוז: הספרות כמעבדה מוסרית: על ספרות, מוסר ומיפולציות אסתטיות (מאמר)
16	סיגל מקן: (שירה)
20	יערה בן-דוד: אני (שירה)
21	אלי נמרא: הכול בראש (סיפור)
22	מיכל הודן: מכן הלשך של הנשמות / בקרום הדק (שירה)
24	אורנה רב-הון: נחירת בחיים (שירה)
25	יפתח אופק: הערבים שלה (סיפור)
26	ציפי שחרור: אין נביא בשום עיר (שירה)
28	מתי שמאלוף: אשר דבר אליך / כי תבוא גנתי (שירה)
29	ד"ר דוד אדלר: שמונים למשורר אריה סיון (מאמר)
30	עדנה מיטון-מלר: שקום שירה (שירה)
32	איריס שני: חזנים 3 (שירה)
33	יעל ישראל: הסיר הקטן (סיפור)
34	מרים ניר-פלישמן: מרחוק (שירה)
36	יעל אב פני העצב הזה (שירה)
37	מימי פסח: כסקול החלומות (סיפור)
38	אמיר שגיב: סאקראי, שלא ברשותי (שירה)
40	אורנה קרשנה: בת-נלים (שירה)
41	עודד מרס: התום והאלמנה (סיפור)
42	יעל מרגלית: מתנגלות / מוטו (שירה)
43	לינה אוקן: כסימן מפיסטו (סיפור)
44	הרצל חקק: סיפור של בית (ביקורת)
47	משה גותן: בחיים הבאים לגיהנום! (ביקורת)
48	חגית גוזמן: מכשפות (ביקורת)
50	יעל דין בן-עברי: באור החם (ביקורת)
51	ליאורה בן-צחק: חסרון כים (שירה)
52	הגר ינאי: ימי הפופ (ביקורת)
52	משה גרנט: מותם של אחרים (ביקורת)
53	יעל דין בן-עברי: תמונות מאלבום המציאות המתחמקת (ביקורת)
55	דליס: עיבל - שירים (ביקורת)
56	אביה בן-חד: חכים וברטיסי אשראי (ביקורת)
58	מירה הרשקן: תבואי (שירה)
58	בלהה דבור: תשבת שיהיה רומנטי (ביקורת)
59	יעל דין בן-עברי: אנשים עלובים (ביקורת)
60	דליס: אהבה היא שיחתי (ביקורת)
61	רינה ענבר: (שירה)
62	דוד מלמד: ספרים שהגיעו למערכת (ספרים על המדף)
63	

הספרות כמעבדה מוסרית: על ספרות, מוסר ומניפולציות אסתטיות

"ספר לעולם אינו מוסרי או בלתי מוסרי. ספרים כתובים היטב או כתובים רע..."

אוסקר ווילד

מנוגדות ביחס לחיבור בין ספרות ומוסר. גישתו של ווילד שרירה עד עצם היום הזה בקרב קוראים ומבקרים, המלווים את הדיון בספרות ובמוסר בחשדנות ואף בעוינות. א"ב יהושע, המבקש לחזור אל הקשר בין התחומים, מתאר נאמנה את הלכי הרוח בקרב מבקרי הספרות עד לדורות האחרונים, ובכל זאת בוחר ללכת בדרכו.

מדוע החיבור בין ספרות ומוסר מפחיד אותנו? בספרה של אזאר נאפיסי, לקרא את לוליטה בטהרן³, מספרת המחברת על חייה בטהרן תחת משטר האייתולות, דרך תיאור עבודת ההוראה שלה באוניברסיטה ודרך קריאת טקסטים מן הספרות האנגלית והאמריקאית. נאפיסי מתארת כיצד תלמידיה מעלים בפניה שאלות בדבר מוסריות הטקסטים הספרותיים: יום אחד ניגש אליה אחד הסטודנטים וביקש להתלונן כנגד הטקסט הספרותי שהיא מלמדת, גטסבי הגדול של פיצג'רלד. "הוא לא מוסרי", טוען הסטודנט, "הוא מלמד את הצעירים את החומר הלא נכון; הוא מרעיל את מוחותיהם". בעודה מדברת אתו על הנושא, עולה בדעתה רעיון. היא מחליטה לבצע משפט בכיתה – להעמיד לדין את הספר עצמו.

וכך נפתח התיק של הרפובליקה האיסלאמית האירנית נגד גטסבי הגדול [...]. הסטודנט הזמן לפרט את האישומים, וכך הוא פתח את דבריו: "האיסלאם הוא הדת היחידה בעולם שיעדה לספרות תפקיד מיוחד, קדוש, להדריך את האדם לחיות כירא אלה [...]. האימאם חומייני הפקיד בידי המשוררים והסופרים שלנו משימה חשובה [...]. הוא הטיל עליהם את השליחות הקדושה,

ל

פני למעלה ממאה שנה כתב אוסקר ווילד, בהקדמה לספרו תמונתו של דוריאן גריי, את המשפט הבא: "ספר לעולם אינו מוסרי או בלתי מוסרי. ספרים כתובים היטב או כתובים רע. זה הכול". במשפט זה ווילד יצא כנגד התפיסה המחברת בין ספרות למוסר ובוחנת את הטקסט הספרותי בהתאם ליכולתו לחנך להתנהגויות ראיות.

יותר ממאה שנה לאחר כתיבת שורות אלה כותב א"ב יהושע בספרו כוחה הנורא של אשמה קטנה, ספר העוסק בהקשר המוסרי של הטקסט הספרותי, את הדברים הבאים:

"הנה, לפני חודשים אחדים סיפרתי לאחד מידידי הסופרים על כתיבת הספר הזה, ומיד הרגשתי בחשדו כלפי ניסיון לכרוך מוסר בספרות. הפעלת שיפוט מוסרי של קורא על התנהגות גיבורים ספרותיים נראית לידיד לא רלוונטית במקרה הטוב, ומסוכנת במקרה הרע. הוא חושש שאני מבקש להעריך יצירות ספרות על פי מדד של ערכים מוסריים, שהם חיצוניים לספרות"².

שני הסופרים, אוסקר ווילד וא"ב יהושע, מציגים עמדות כמעט

* ד"ר עדיה מנדלסון-מעוז היא חברת סגל בכיר וראש תחום ספרות עברית באוניברסיטה הפתוחה. מחקריה עוסקים בהיסטוריה של הספרות העברית החדשה, בייצוג של בעיות מוסריות בספרות, ובקשר בין ספרות ותרבות ישראלית. ספרה הספרות כמעבדה מוסרית – קריאה במבחר יצירות בפרוזה העברית של המאה העשרים עומד לראות אור בהוצאת אוניברסיטת בר-אילן בסדרה "פרשנות ותרבות".

1 Wilde, Oscar. [1890] 1948. "The Picture of Dorian Gray", *The Works of Oscar Wilde*, London: Collins, 9

2 יהושע, א"ב. 1998. כוחה הנורא של אשמה קטנה, תל-אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 20.

3 נאפיסי, אזאר. [2003] 2005. לקרא את לוליטה בטהרן – החיים והספרים, תרגום אופירה רהט, תל-אביב: ידיעות אחרונות, שם, 164.

הנעלה פי כמה וכמה משליחותם של הסופרים הנטריאליסטים במערב. אם האימאם שלנו הוא הרועה שמוליך את עדו אל האחו, הסופרים הם כלבי השמירה הנאמנים, החייבים להוביל לפי הוראותיו של הרועה".

טיעוניו של הסטודנט התייחסו אל התנהגויות לא ראויות שהופיעו בטקסט, ביניהם בגידה, פריצות, התנהגות לא נאותה של הנשים, שחיתות כלכלית וכיוצ"ב. הוא טען כי הטקסט עלול לגרום נזק מוסרי לאדם, ולהסיר אותו מדרך הישר שהיא הדרך האיסלאמית הראויה. את החיבור בין מוסר לספרות פירש הסטודנט כמונחים של פיקוח תרבותי ושל צנזורה. אך האם זו הדרך היחידה לחבר בין שני התחומים?

לא בהכרח. במשפט שמעמידה נאפיסי בכיתה, מציגה הסניגוריה אופציה אחרת לחיבור בין ספרות למוסר ואתיקה. כך עונה הסטודנטית מטעם ההגנה:

"אבל, האם רומן הוא טוב מפני שהגיבורה מוסרית? האם הוא רע אם הדמות הפועלת סוטה מהצווים המוסריים, שמר ניאזי מתעקש לכפות לא רק עלינו אלא על כל הסיפורת? ... אין מודדים מוסריותו של רומן לפי המובן הרגיל של המילה. הוא יכול להיחשב מוסרי, אם הוא מנער אותנו מקהות החושים שלנו, ומביא אותנו לידי התמודדות עם המוחלטים שאנו מאמינים בהם. אם זה נכון, גטסבי הצליח להפליא. זאת הפעם הראשונה שספר עורר חילוקי דעות כאלה בכיתה. גטסבי עומד למושפט מפני שהוא מפר את שלותונו – לפחות את שלותם של מקצתנו...".

אם נבחן את דבריה של הסטודנטית, הרי שהם מציעים אופציה אחרת לחיבור שני התחומים – אופציה שאינה כובלת את הספרות אל מטרות מוסריות, אתיות או אידיאולוגיות מוצהרות, מכוונות ומפוקחות מלמעלה, אלא מאפשרת חיבור בין האסתטי לאתי. מה יכול להיות, אם כן, חיבור כזה? ואיך אפשר למומש אותו הלכה למעשה?

נדי להשיב על שאלה זו ננסה להביט על הספרות דרך מטפורת הספרות כמעבדה מוסרית. הספרות יכולה להיות מעין מרחב התנסותי, שהוא מוגבל בשל היותו מרחב נתון, אבל הוא פתוח להתנסויות שונות, ובו ניתן ללמוד על עניינים אתיים ומוסריים בדרך חווייתית. משחר ילדותנו אנו שומעים סיפורים המעצבים את אישיותנו, תורמים לתהליכי הסוציאליזציה, ומלמדים אותנו את הקודים הנורמטיביים של החברה. ספרים עוזרים לנו לגבש את הזהות ואת הניסיון שלנו, ולכן הם יכולים להוות כלי בידי מי שמבקש להטמיע נורמות נוקשות או ליצור חברה הומוגנית לחלוטין. מצד שני, טקסטים ספרותיים גם יכולים לפעול אחרת, להרחיב את ניסיון החיים שלנו, לחתור תחת המובן מאליו, ולפתח את הכשירות המוסרית. ספרות כזו לא תנסה לתת תשובות, אלא להעניק את ההזדמנות להתנסות.

5 שם, 169-170, ההדגשות במקור.

6 שם, 176-177.

הפילוסופיה משתמשת בטיעונים, מזהה תקפיות ומציגה עקרונות. אבל בפועל, החיים המוסריים והאתיים שונים מאוד. בחיים הממשיים אי אפשר לבדוד בעיות מוסריות ואתיות, ואי אפשר לנקות את הגורמים שמסביבן. הספרות משמשת כגשר בין התיאוריות הפילוסופיות ההדוקות לבין החיים האמיתיים, המורכבים, הבלתי ברורים, והניתנים לאין ספור פרשנויות. מצד אחד הספרות נותנת פלח מסוים, תחום של המציאות, ומן הצד השני היא מבטאת אותו באותה המלאות, המתאימה לתנועה הלא ברורה של החיים עצמם. הספרות איננה מציגה בעיות מוסריות באופן סכמטי, אלא עוזרת להבין דקויות, ובה בעת לראות תמונה שלמה מפרספקטיבות שונות. לא פעם אנחנו מגלים כי אפילו טקסטים, שנכתבו לפני מאות שנים, רלוונטיים עבורנו, ודורשים מאתנו לאמץ מבט אחר אל עניינים בחיים שלנו כאן ועכשיו. הספרות איננה מבקשת מאתנו להבין (כפי שמבינים טיעון שכלתני), אלא להזדהות. גם כאשר מתואר עניין מוסרי או אתי, שיפוט היצירה לא נותר ברמה התיאורטית, אלא הופך כמעט לחלק מאישיותנו. אנחנו מדמיינים את עצמנו במקומו של הגיבור, מתלבטים אתו, ומבינים את ההשלכות של ההחלטות שלו על חייו. ומצד שני, החוויה שיוצרת הספרות היא חוויה בטוחה. אנו לא "מסתכנים" ולא מזיקים לעצמנו. אנו שרויים בעולם הבדיון, שהוא תמיד בטוח.

במשפט, שמתואר בספרה של נאפיסי, טענה הסטודנטית המייצגת את ההגנה כי יצירת הספרות מנערת אותנו מקהות החושים שלנו. היא מעוררת אותנו למחשבה ומעניקה לנו מבט אחר. ואכן, אם יש חשיבות יסודית בחיבור שבין ספרות ומוסר, הרי שהיא שרויה באותה הנקודה, שבה אנחנו נדרשים להניח בצד את משקפי הראייה הרגילים שלנו ולהרכיב משקפיים חדשות. לכן, כאשר אנו מדברים על ספרות בהקשר של מוסר ואתיקה, התמונה המתגלה לפנינו, דרך המשקפיים החדשות, תמיד תהיה תמונה של עולם שלם, של דמויות הדומות לנו, ושל בעיות אשר אינן מבודדות מן החיים. בתמונה שאנו רואים, הבעיות המוסריות והאתיות ארוגות בתוך חיים שלמים, משולבות לבלתי הפרד ברגשות, בתפיסת עבר ועתיד, ומחוברות אל הזהות שלנו.

אני רוצה להציג כאן שני מרכיבים המאפשרים לספרות להעניק לנו את המבט החדש, ולאחר מכן ארצה לתת שתי דוגמאות ספרותיות לכך. ראשית, הזכרנו כי הספרות משתמשת בחומר הגס של החיים, אבל מתבנתת אותו. כלומר, הספרות יוצרת תיחום של החוויה: היא אמנם משלבת את החומר הגס והבלתי מאורגן בפועל, והיא כוללת בתוכה ערך התנסותי, אבל גם החומר הגס וגם ההתנסות הרגשית מאורגנים ומדודים, ממוקדים ומנותבים. ידוע כי עצמתה של היצירה אינה נובעת ממידע חדש שהיצירה מגלה, אלא, מאופן ארגונו של מידע זה. כתוצאה מהארגון המחודש, הקוראים מעורבים בתהליך של ערעור על דברים המובנים מאליהם, ובחשיפה אל חומרי החיים דרך פרספקטיבות חדשות⁷. שנית, מאחר שתהליך הקריאה כולל רבדים

7 דרישה זו עוד בוטאה בראשית המאה העשרים למשל על ידי שקלובסקי "האמנות כטכניקה" (Art as Technique) 1917-c, אצל Lemon, Lee, T. & Reis, Marion, J. 1965, *Russian Formalists Criticism: Four Essays*, University of Nebraska Press, Lincoln, 3-24.

רגשיים וחוויתיים, ונתון בתנאי רוחק אסתטי (הרגש הינו רגש של צופה, ולא רגש של משתתף), אזי המבט הרפלקטיבי נוכח תמיד. הקורא מזדהה עם הדמויות, אבל הוא נשאר מודע למקום ולזמן שלו, ולכן ביכולתו לבחון תנאים, חוקים וקריטריונים גם מבחינה אישית ורגשית וגם מבחינה עיונית⁸.

נדגים את הרעיון הזה על שתי יצירות, שיש להן מעמד קאנוני, אשר בתשתיתן עניינים מוסריים וערכיים: לוליטה של נבוקוב (1955), ומסע אל תום האלף של א"ב יהושע (1997).
על לוליטה כתב מנחם פרי את הדברים הבאים:

"אם ספרות המאה העשרים תשאיר אחריה עשרה רומנים גדולים – "לוליטה" הוא אחד מהם. הספר, שנדפס לראשונה בשקט בפאריס ב-1955 (המו"לים האמריקאים חששו להוציאו לאור), חלחל לאט, ונעשה כעבור שלוש שנים רב-מכר שערווייתי, שעד מהרה תפס את מקומו הראוי כמושלם ברומנים של נבוקוב [...]. זהו רומן מתוחכם עד אימה, אבל קריא מאוד, ובין השאר גם מצחיק, מלא זוטות עליזות, צינופי-מקרים מסחררים ותחכום בלשי⁹."

לוליטה הוא, כידוע, טקסט המתאר את קורותיו של הומברט הומברט, ובפרט את מערכת היחסים המעוותת שלו עם לוליטה, ילדתו המאומצת. רבים יסכימו עם האמירה כי הטקסט מציג התנהגות בלתי מוסרית – הומברט חושק בילדה לוליטה, וכדי להגשים את מאווייו העברייניים הוא מתחבר אל אמה, ואף מוביל את האם אל מותה. לאחר מות האם הוא מנתק את הבת מחייה הקודמים, לוקח אותה למסע ברחבי ארצות-הברית, ומקיים עמה יחסים כפולים – של אב ושל מאהב.

כפי שמנחם פרי ציין, המו"לים האמריקאים חששו להוציא את הספר לאור. ואכן, ניתן לשער כי ביקורת מוסרית מן הסוג הישן והדוגמטי תבקש להטיל צנזורה על הטקסט, בטענה כי קריאה של הטקסט הזה עלולה להזיק לחינוך הראוי: לא זו בלבד שהקורא חשוף להתנהגות בלתי ראויה של הגיבור, אלא שהעובדה כי הקורא נדרש להזהרות עם עבריו עלולה לטשטש את הביקורת כלפי מעשיו, להוביל את הקורא להיות סובלנות, ואף לקבל התנהגות כזאת. הקשר החדש שמוצע כאן, בין ספרות למוסר, דוחה טענות אלו.

8 נוסבאום, מרתה. 2003. רגשות רציונליים, חיפה הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 91, וכן: Carroll, Noël. 2002. "The Wheel of Virtue: Art, Literature and Moral Knowledge", *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 60:1, Winter, p.14.

9 כמובן, מעניין לראות כיצד מתמודדות יצירות לא קאנוניות עם הדברים שהצגתי. סביר כי יצירות לא קאנוניות משקפות ערכים שאינם תואמים את ערכי החברה, המקום והזמן שבו הן נכתבו. ועם זאת, כפי שאראה, שתי היצירות שנבחרו אף הן מוצאות דרך לערער על העולם הערכי שבו הן צמחו.

10 נבוקוב, ולאדימיר, [1955] 1999. לוליטה, תרגום דבורה שטיינהרט, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

הוא אינו מאמין בצנזורה, וגם אינו סבור כי טקסט שמציג התנהגות בלתי ראויה הוא טקסט לא רצוי מבחינה מוסרית. מה שחשוב לפיו הוא האם הטקסט נגיש ומעניין לצורך ביצוע חקירה מוסרית: האם הוא מעלה שאלות מעניינות על אודות המוסר? באיזה אופן מוצגות עמדותיו המוסריות? האם הוא מציב אתגר מחשבתי לקורא בתחום הזה?

לצורך ההדגמה הקצרה כאן אני מבקשת להתייחס רק למרכיב אחד ברומן – מקומו של המספר. בלוליטה בוחו נבוקוב להפקיד בידיו של הפדופיל הומברט הומברט את הסיפור. הומברט הוא אדם שקשה שלא לחבב אותו, על אף מעשיו הבלתי מוסריים, שגם להם הוא מודע באופן חלקי. זאת ועוד, לקראת סוף הסיפור הוא אפילו הופך לקורבן, כאשר הוא מבין כי נכשל במיזמה שרקם נבל גדול ממנו. גם ביחסו אל הקוראים הוא נראה חביב והגון. הוא אינו מבקש רחמים אלא הבנה, ומזמין את הקורא להקשיב לסיפורו. בעמוד הראשון הוא אומר: "גבירותי ורבותי המושבעים, מוצג משפטי מספר אחד הוא מה שהשרפים, שרפי-המרום המרומים, הפשוטים וההדורים, התאו לו, וזעים ועמו לה ולי. הביטו בפקעת הקוצים הזו"¹¹.

מדוע בוחו נבוקוב לספר לנו את הסיפור דרך עיניו של הומברט? האם הטקסט היה טוב יותר מבחינה מוסרית אילו היה שופט בעצמו את הומברט, ומציג אותו לפנינו כטיפוס דוחה?

על לוליטה כתבו תלי תלים של ביקורת שלא אכנס אליהם כאן¹², אבל לצורך דיוגנו נתמקד רק בשאלות הקשורות במספר. אני סבורה כי עצמתו הספרותית והמוסרית של הטקסט נובעת דווקא מכך, שאנחנו מביטים על האירועים דרך עיניו של הומברט, וכי כתיבת הסיפור מתוך סלידה גמורה מהאיש היתה הופכת את הטקסט לפחות מעניין ופחות מאתגר לגבי הקוראים. נבוקוב מכריח אותנו, בדרך ערמומית ואירונית, לחבב את הפדופיל, ואף להצטער יחד עמו כאשר מתברר כי לוליטה הצליחה לחמוק ממנו. הוא מנצל את הסקרנות הבסיסית שלנו, את רגש המציצנות שלנו, ודרכם מוביל אותנו לחקירת האינטואיציות המוסריות שלנו. עולמה של היצירה, בשונה מן החיים הממשיים, מאפשר לנו לדמיין ולשקף רעיונות מוסריים באורח השונה ממה שאנחנו מורגלים בו: הוא מרחיק אותנו משיפוט מהיר, ומשהה את הביקורת. הוא מציג את האנושי שמאחורי הגיבור, ומביא סיפור מורכב, שבו קשה לחלק את הגיבורים לצדיקים ולנבלים.

האם הטקסט מרמה אותנו? ואולי עלינו להתקומם על כך שהטקסט גורם לנו לחבב את הנבל?

בריאיין עם דוד אוחנה (1988) א"ב יהושע אומר:

11 שם: 13.

12 הביקורת עסקה באופן אינטנסיבי ביצירה מן האספקט המוסרי. למשל: Durantaye, Leland. 2006. "Eichmann, Empathy and Lolita", *Philosophy and Literature*, Vol 30, No. 2, October, pp. 311-328; Eylon, Yuval. 2006. "Understand All, Forgive Nothing: The Self-Indictment of Humbert-Humbert", *Philosophy and Literature*, Vol 30, No. 1, April, pp. 158-173; John, Eileen. 1995. "Subtlety and Moral Vision in Fiction", *Philosophy and Literature*, Vol. 19, No. 2, pp. 308-319.

"לספרות יש כוח סוגסטיבי, רטורי, הדומה למה שעושה עורך-דין בבית משפט, "מסובב" דברים ועושה מניפולציות כדי להציל פושע מגזר דין חמור. אנחנו לא עורכי-דין, אנחנו סופרים, ועושים את זה ברמה הגבוהה ביותר, ולכן העומק שבו הדברים מתקבלים בדעתנו או בנפשנו הוא עומק שלפעמים יכול להיות נוסקן. הסכנה בספרות היא יכולתה ליצור הזדהות עם דברים שהם, על פי הרגשתי והרגשת הקורא, דברים לא מוסריים או דברים לא נמונים, שבסיטואציה אחרת לא היינו מקבלים אותם. הספרות יכולה, מבחינה זאת, להביא אותך למקום שלא רצית לבוא אליו, והמקום הזה יכול להיות גם מקום רע"¹³.

דוגמה לסיטואציה כזו, למקום שלא רצינו לבוא אליו ובכל זאת הגענו אליו, הוא, לדעת יהושע, הקבלה ללא עוררין של סיפור קין והבל המקראי. בסופו של הסיפור, יהושע אומר, מתברר לנו כי קין לא זו בלבד שלא נענש בחומרה, אלא אף מקבל אות המאפשר לו להינצל מכל מי שירצה לפגוע בו. קין אינו יוצא לנדודים קשים, אלא מקים לו משפחה וחי חיים נוחים. וכך הוא אומר בכוחה הנורא של אשמה קטנה:

"כשאנו חוזרים ובוחרים היטב ובעיניים צלולות את סיומו של סיפור קין והבל, כפי שהוא מובא במקרא, אנו נדהמים לגלות שלא זו בלבד שהרוצח לא נענש בעונש חמור על הרצח שביצע, אלא שגם העונש החמור פחות, שנקבע לו על ידי האלוהים, לא התקיים בסופו של דבר [...] נראה בבירור שמצבו אף הוטב, עד שאפשר לומר בוודאות שהיה כאן כמעט מהפך לטובתו של קין. אבל התדהמה השנייה קשורה לעובדה שסופר המקרא הצליח להוליך אותנו שולל. לא בגלל שלא מסר דברים כהווייתם [...], אלא בדרך שבה הוא הצליח להרדים ולטשטש את חוש הצדק הטבעי שלנו"¹⁴.

את סיפור קין והבל יהושע מביא כדי להדגים כיצד אמצעים רטוריים וספרותיים יכולים ליצור הטיות מוסריות. כלומר, הטקסט הספרותי יכול לבצע מניפולציות אסתטיות ולהשפיע עלינו לשינוי עמדותינו. יהושע כמעט נעלב ממצעו של הסופר המקראי, כפי שקורא מסוים יכול כמעט להיעלב מהמניפולציה שעושה נבוקוב כאשר הוא בוחר לחבב עלינו את הפדופיל. אבל, אני מבקשת לטעון כי דווקא המניפולציות האלה הן שמאפשרות לקורא לחשוף את המורכבות המוסרית. מניפולציות אלו הן חלק מתוך הערך האסתטי של היצירה, והערך האסתטי הזה יכול לתרום לערך המוסרי.

הרומן של יהושע, **מסע אל תום האלף** (1997)¹⁵, פועל באופן דומה. זמן קצר לאחר צאתו של הספר כתב אברהם בלבן כי בקריאת הרומן

נדרש הקורא להזדהות עם נורמות תרבותיות-מוסריות הרחוקות מלברו¹⁶. ואכן, יצירה זו מצליחה בקלות להשפיע עלינו לקבל גרסה מזוהה של פוליגמיה, שספק אם היינו יכולים לקבלה לו היתה מוצבת לפנינו במסגרת טיעון רגיל.

מסע אל תום האלף מצייר נקודת שבר בין יהדות צפון-אפריקה לבין יהדות אשכנז. ערב שנת 1000 נוסע הסוחר בן-עטר בלוויית שתי נשותיו מצפון-אפריקה אל ארצות אשכנז כדי לפגוש את אחיינו אבולעפיה, ולנסות לגשר על רתיעתה של אשתו החדשה ממנהג ריבוי הנשים. אנחנו, הקוראים, מלווים נאמנים של בן-עטר במסעו, יוצאים אתו מדרום-אפריקה ומגיעים לאירופה המנוכרת והקרה. בן-עטר מצייר כאדם ישר והגון, טוב לב, אוהב את נשותיו, דואג לאחיינו, ערב לשותפיו, ותמיד מגלה רצון להכיר ולהבין אחרים. פתיחותו והגינותו מובילים אותו אל המסע הקשה. הקונפליקט הגלוי בין שתי הקהילות סובב סביב נישואים מרובי נשים. יהדות צפון-אפריקה, בהשפעת העולם המוסלמי, מאפשרת לגבר לשאת יותר מאישה אחת, ואילו יהדות אירופה שוללת מנהג זה מכול וכול. אנחנו, כמלווים נאמנים של בן-עטר, מוצאים את עצמנו בצד מרובה הנשים, ושותפים לגיסיון ההתקרבות שלו אל הקהילה האשכנזית.

במהלך היצירה נערכים שני משפטים הדנים בסוגיית ריבוי הנשים. במשפט הראשון בן-עטר ומתנהו מביאים את האבות המקראיים, שהיו מרובי נשים, כהוכחה לגליטימיות של התופעה, ומציגים את אופיו המשובח של בן-עטר עצמו: "הרי זה איש אוהב, פילוסוף וחכם של אהבה, שבא ממרחקים כדי להכריז קבל עם, כי יש שתי נשים אהובות, ובמידה שווה"¹⁷. השופטים במשפט הראשון הם אנשים פשוטים, והם שופטים לטובת בן-עטר וריבוי נשותיו. אבל, האישה החדשה אינה מסתפקת בכך, ובן-עטר מרחיק עד לוורמיזא, עד לקהילתה של אסתר-מינה. הפעם מוצג הפוסק היחיד, ר' יוסף בן קלונימוס, נציג המשפחה המייסדת של קהילת אשכנז. הוא שומע את עדותו של הרב אלבו, אך גם בוחר לשאול באופן ישיר את שתי הנשים על אודות המנהג הזה. וכאשר הוא מגלה כי האישה השנייה מרוצה מן המנהג, ואף היתה רוצה להכילו על גברים, ולחיות מכפילה שלהם (כלומר, היתה רוצה יותר מבעל אחד), הוא גוזר את דין החרם.

לאחר הכישלון במשפט השני והטלת החרם עליהם מחליטים בן-עטר ובני לווייתו לעזוב מיד את המקום, ולחזור אל ספינתם העוגנת סמוך לפריז. האישה השנייה, ההרה, חשה ברע, ועד מהרה נופלת למשכב ומתה. מותה של האישה השנייה מוביל להכרעה אלימה, שכן הנרטיב עצמו ביצע את גזר הדין כנגד ריבוי הנשים, והמית את האישה השנייה. כך נותר בן-עטר עם אישה אחת, והידידות בין שתי הקהילות מתחדשת.

בדומה ללוליטה או לסיפור קין והבל המקראי אפשר לראות גם כאן כי אף שרובנו מתנגדים לתופעת ריבוי הנשים, המחבר "מרדים" את התחושה הזאת אצלנו, וגורם לנו להתחבר ולהזדהות עם העמדה

16 אברהם בלבן, "בין שתי נשים", ידיעות אחרונות, תרבות וספרות, 28.2.1997, עמ' 28.
17 יהושע, 1997, 140.

13 דוד אוחנה, "אי אפשר להימלט מהשאלות המוסריות (ריאיון עם א"ב יהושע)" ידיעות אחרונות, המוסף לחג, 20.9.1988, עמ' 32-34.
14 יהושע, 1988, 33.
15 יהושע, א"ב, מסע אל תום האלף, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1997.

סיגל מגן

בבואך אל שדות ים, כשלבך הוא פתוח
בנות ים מתוקות ירקדו לך רקוד.
אדוות הגלים יפגמו עם הרוח
שירי אהבה שהלכו לאבוד.

עננות לבנות יצירו לך ממעל
ציור שצייר במלכות השכינה.
צדפות יחפות יפיגו בך צער -
ילאטו באזנך את סודות הפנינה.

בבואך אל שדות ים, כשלבך הוא פתוח
הקשיבי בתי לקול נשמתך
ותני לנסים ולקסם הרוח
לגעת ברבך עמק בתוכך.

או אז תגלי כי יפה הוא הרגע
או אז תספגי את ממלכת הים
ולבך הרחב, התמים, הפתוח,
יכיל בשקיקה את שמחת העולם.

תמי כהן: "מזבח הזוגיות"

המנוגדת. אנחנו יודעים כי איסור ריבוי הנשים הוא הכרחי בחברה מתוקנת. אבל ביצירה הזו למדנו לראות דברים באור אחר. אנחנו מוצאים עצמנו מזדהים בכאב עם בני הדרום המנוצחים, ורואים בהם קורבנות של פסיקה מונוגמית ומוניסטית נוקשה. ייתכן שאנחנו אפילו מרגישים כי ניצחונם של בני הצפון הוא ניצחון כוחני של קהילה אשר מדחיקה כל ביטוי של יצר, אשר מבקשת להציב את עצמה כבעלת ההגמוניה על התרבות היהודית, ומוכנה להשתמש בכל הכלים כדי להשיג מטרה זו. מתברר, אפוא, שגם ביצירה זו בחר המחבר להציג לפנינו את הסוגיה המוסרית דרך עיניים בלתי שגרתיות.

בתחילת הדברים הוצגו שני מישורים שבאמצעותם הספרות מאפשרת לנו מבט אחר על עניינים מוסריים. האחד, דרך הארגון - כלומר האופן שבו הספרות מציגה את חומרי החיים - העיצוב האסתטי של היצירה, ברירת הפרטים, ארגון האירועים. כל אלה יוצרים את הפרספקטיבות בטקסט. והשני, הערך הרפלקטיבי, שבו אנחנו מצד אחד מזדהים עם מה שמתחולל ביצירה, אבל מצד שני גם מביטים על הדברים מבחוץ. שתי הדוגמאות הקצרות שהצגתי מראות כיצד הספרות מאפשרת לנו לחבוש משקפיים חדשים, ולבצע תרגילים של שינוי פרספקטיבות בתוך מרחב המטפורי של המעבדה המוסרית. הבחירה של נבוקוב להעמיד את הומברט כמספר וכגיבור, ולחבב אותו עלינו, והבחירה של א"ב יהושע לחבר אותנו אל הקהילה הצפון-אפריקאית מרובת הנשים, הן בחירות חשובות ביותר לצורך הבירור המוסרי. אפשר לראות בהן סוג של מניפולציה, ניסיון להסית אותנו מעמדותינו המוסרית, אבל אני מעדיפה לראות בבחירה הזו ערך אסתטי ואתי. אם הספרות היא אכן מעין מעבדה מוסרית, הרי שביצירות אלה טמון ערך התנסותי של בחינה מחודשת של ערכים מפרספקטיבות בלתי שגרתיות, ושל אפשרויות לחידוד הדיון הרפלקטיבי. כלומר, ביצירות נוצר עימות בין ההזדהות עם הגיבורים לבין המבט החיצוני שמביא את הערכים שלנו אל היצירה. העימות הזה, עם שהוא יוצר אולי תחושה של אי נוחות במהלך הקריאה של היצירה, מעניק לנו חוויה בעלת ערך מוסרי. אנו לא רק צופים או קוראים על העניינים המוסריים, אלא שותפים פעילים בחוויה, משהים את השיפוטיות שלנו, ומעורבים מבחינה רגשית. וכאן, בחוויית הקריאה הזו, מצויה נגיעה מרתקת, מרגשת, פורה, בין הספרות למוסר.

אגודת הסופרים

משתתפת בצערה של
פרופ' נורית גוברין
על מות בעלה היקר
שלמה גוברין ז"ל
יהי זכרו ברוך